

РЕЦЕНЗИЈА

Branka Galić

Univerzitet u Zagrebu
Filozofski fakultet
(Hrvatska)

Ivana Milojević, Slobodanka Markov (ur.): *Uvod u rodne teorije*.
Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI,
Mediterran Publishing, 2011., стр. 493.

Knjiga koja je pred nama, *Uvod u rodne teorije*, predstavlja sistematizaciju brojnih rodnih teorija i feminističkih pristupa u prilično opsežnom izdanju u kojem se razmatra široko područje rodnih teorija na jednom mjestu. U tom smislu ovaj rad može se smatrati prvom znanstvenom feminističkom monografijom i akademskim udžbenikom rodnih teorija na ex jugoslavenskim prostorima. Urednice toga sadržajno izuzetno bogatog teksta Ivana Milojević i Slobodanka Markov napravile su ogroman posao u prikupljanju i obuhvaćanju pregleda relevantnih tema, uvrštavanju autorskih radova pojedinih autorica iz toga vrlo širokog područja disciplina u kojima različite autorice iz svojih teorijsko akademskih i aktivističkih uvida razmatraju važnost pitanja roda i feminizma, te daju svoj doprinos i autorski pečat osvjetljavanju dinamičkog sadržaja rodnih teorija u feminističkom diskursu.

Tekst knjige je, osim Predgovora i Uvoda, u kojima urednice knjige navode svoje analitičko-teorijske motive i organizacijske pristupa u radu na ovoj knjizi, podijeljen na 3 dijela u kojima se na ukupno gotovo 500 stranica teksta, prema vrlo logički jasno strukturiranim dijelovima, razvija njezin imponzantan sadržaj. Svaki tekst dopunjen je bibliografijom i proširenom literaturom na srpskom i srodnim jezicima, kao i na ostalim jezicima, a knjiga je opremljena i kratkom biografijom svake autorice, kao i indeksom pojmova i imena. Knjiga je namijenjena svim istraživačima, istraživačicama, akademskim djelatnicima/cama, studenticama i studentima, te aktivistkinjama i aktivistima kojima je u profesionalnom ili osobnom angažmanu nužno ovako dragocjeno korištenje uvida u navedene feminističke i rodne teorijske diskurse.

U prvom dijelu knjige pod nazivom **Feministički talasi i orijentacije** četiri značajna autorska rada objedinjuju i zaokružuju ovu cjelinu. U prvom radu Ivane Milojević „Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst“ autorica analizira društveno-historijski kontekst pojedinih valova (talasa) feminizma u kojima se radikaliziraju određena ženska i društvena pitanja, te problematiziraju neke kontradiktornosti unutar feminističke ideologije i pokreta pojedinih valova. Naglašavaju se važnosti, posebnosti i razlike pojedinih valova, kao i postfeminističkog konteksta, te antifeminističkih strujanja i otpora koji su se uvijek javljali kao udari na one odvažne korake, akcije i društvene promjene do kojih su feministički pokreti kroz povijest vodili ili mijenjali dijelove društvenih kretanja. U drugom tekstu „Feministička metodologija i epistemologija“ Ivana Milojević analizira nezaobilazan doprinos feminističke epistemologije znanosti kao posebne discipline nastale 80-ih godina 20. stoljeća koja je značajnim angažmanom njezinih zastupnica i kritičarki etablirane znanosti toga doba, kao što su Sandra Harding, Donna Haraway, Evelyn Fox Keller, Helen Longino, Nancy Tuana i druge, ne samo dovela u pitanje tzv. „objektivnost“ i „neutralnost“ znanosti, nego i pokazala da su sve naše znanstvene spoznaje i sva znanja koja su nam različitim procesima učenja i kulturalizacije prenošena zapravo opterećena teškim maskulinističkim seksističkim predrasudama utemeljenima na rodnom društvenim odnosima moći i rodnoj društvenoj stratifikaciji, u pravilu na štetu žena. U tom kontekstu autorica razmatra i doprinos teorije stajališta, te svih marginaliziranih grupa ili općenito „trećih“ u određenom historijskom i društvenom kontekstu, kao i doprinos našeg intrinzičnog osobnog iskustva. Razmatra kritiku seksizma i gino-centričku metodologiju, te uvažavanje gledišta različitih disciplina u feminističkom diskursu. Milojević ističe važan učinak feminističke epistemologije, a to je da je danas više nemoguće zastupati neku ozbiljniju znanstvenu teoriju, istraživanje ili disciplinu bez feminističkog uvida u njega, tako da danas već gotovo sve znanstvene metode različitih područja znanosti uvažavaju rodni senzibilitet i postaju osjetljive na feministički doprinos znanosti u metodologiji svoga znanstvenog rada.

Tekst Anđelke Milić „Feministički talasi, orijentacije i pokret u jugoslovenskom i srpskom društvu 20. veka“ razmatra društvena kretanja, djelovanja i učinke najprije prvoga vala feminizma u staroj Jugoslaviji, a onda i drugoga vala u okviru Jugoslavije iz razdoblja socijalizma. Autorica navodi najznačajnije časopise, političke stranke i aktivistkinje iz tih razdoblja, kao i doprinos AFŽ-a (Antifašističke fronte žena) nakon Drugog svjetskog rata u pokušajima osvještavanja i političkog angažiranja što većeg broja žena na pitanjima ženske emancipacije. Autorica znalački analizira pojedine činjenice iz razdoblja ženske povijesti sa

ovih prostora, Slovenije, Hrvatske i Srbije, osobito u razdoblju 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, iznoseći neke detalje iz feminističkog života sa tih prostora, sa skupova, tribina, konferencija, sekcija i udruženja koje su naše feministkinje drugog vala u Jugoslaviji razvijale. To su povijesne činjenice koje su inače slabo zabilježene o feminističkom povijesnom aktivizmu, tako da je prava blagodat naići na njihov zapis. Autorica također vješto analitički uviđa i pokazuje razlike u shvaćanjima feminizma koje su nastupile s ratnim neprilikama na postjugoslavenskim prostorima paralelno s osnivanjem novih država, kada je došlo do podvajanja na feminističkoj sceni na način da su se s jedne strane brojne feministkinje povukle u svoje matične države i počele surađivati „sa institucionalnim aparatima novouspostavljenih vlasti (države, crkve, stranke)“, a druge su, ne pristajući na nacionalni ideološki pritisak, bile proskribirane i zapravo protjerane iz svojih matičnih država. Mnoge koje su ostale povukle su se u svoje feminističke krugove, gdje su se posvetile feminističkim diskursima, uglavnom liberalnog i radikalnog feminizma koji je bio pragmatički i politički angažiran, osobito oko problema nasilja u obitelji, egzistencijalne ugroženosti, izbjegličkih problema, radionica i terapijskih centara, ali i akademskog feminizma na univerzitetima, na kojima su se pokušavali utemeljiti i ženski studiji, najprije kao edukativne, a onda i kao ženske poduzetničke grupe s vlastitim djelatnostima i izvorima prihoda, kasnije i kao posebni studiji. Bez obzira na određene „nepovoljne momente“ o kojima autorica također govori, različiti tipovi političkog, profesionalnog, aktivističkog i javnog angažmana koji su potaknule i izvodile žene na ovim prostorima ostavili su neizbrisiv trag na društvene odnose i procese za koje se pretpostavlja da će imati trajan učinak i na buduće generacije žena na ovim prostorima.

U tekstu „Prilog za istoriju ženskog pokreta u Vojvodini i Srbiji u 19. i 20. veku“ autorica Gordana Stojaković analizira historijsko društvene činjenice sjeverno i južno od Save i Dunava u lokalnom okruženju, te pokazuje širinu i bogatstvo ženskog aktivističkog angažmana i njihovog feminističkog djelovanja od kraja 19. stoljeća, pa sve do kraja 2. svjetskog rata i nakon njega na prostoru Austro-ugarske, Vojvodine i Kraljevina SHS. Autorica navodi značaj pojedinih ženskih figura toga vremena koje su dale svoj veliki doprinos emancipaciji žena, kao što su Savka Subotić, Katarina Milovuk, Milica Tomić, Delfa Ivanić, Milena Atanacković, Paulina Lebl Albala, Vera Kićevac Petrović, Danica Zečević, Dr. Ksenija Atanasijević, Judita Alargić, Ida Sabo, Mitra Mitrović, Spasenija Cana Babović i druge.

U drugom dijelu knjige pod naslovom **Feminizmi: pregled pojedinačnih orijentacija**, predstavljen je pregled četrnaest feminističkih orijentacija i to prema političko-ideološkim i teorijskim strujanjima pojedinih diskursa. Svaku ori-

jentaciju potpisuje pojedina autorica koja je ekspertica za pojedino područje kojim se bavi. Tako u prvom tekstu pod naslovom „Klasični liberalni feminizam“ Daša Duhaček analizira liberalni feminizam ili tzv. sufražetski pokret prvoga vala feminizma u njegovim karakterističnim političkim varijantama u kojima postavlja i zahtijeva ista politička prava za žene, kao i za muškarce. Njegov moto moga bi se svesti na glasovitu misao Ernestine Rose, sufražetkinje i „internacionalne feministkinje“, kako se sama oslovljavala: *„Ako smo jednake s muškarcima, onda zaslužujemo da glasamo jer i muškarci to čine, a ako smo različite, onda zaslužujemo da glasamo jer nas muškarci ne mogu predstavljati“*. Autorica objašnjava povijesne razloge razvoja liberalnog feminizma u kontekstu nastanka i razvoja prosvjetiteljskog liberalizma 18. stoljeća, navodeći najznačajnije autorice, feminističke aktivistkinje, intelektualke i teoretičarke, kao što su Mary Wollstonecraft, Mary Astell, Olympe de Gouges, Harriet Taylor Mill i druge, koje su svojim radom i političkim angažmanom duboko i snažno doprinijele utemeljenju i razvoju liberalnog feminizma u zapadnim zemljama.

U tekstu posvećenom „Anarhističkom feminizmu“ autorica Vanda Perović analizira stav anarhizma prema feminizmu, previranja koja su pratila taj odnos, te utjecaj anarhizma osobito na prvi val feminizma u Americi. Njegov teorijski diskurs značajno je obogaćen predstavnicama feminističkog nasljeđa anarhistkinja kao što su Emma Goldman i Volterin de Kler, te slobodne žene Španjolske za vrijeme Španjolskog građanskog rata, čije diskurse i doprinose autorica u tekstu analizira.

Eva Bahovec u „Egzistencijalističkom feminizmu“ raspravlja i analizira jedan od antologijskih feminističkih doprinosa feminističkim teorijama i pokretima, tekst „Drugi spol“ Simone de Beauvoir, koji se usprkos kasnijim kritikama nekih feminističkih struja, smatra najznačajnijim radom koji je nesumnjivo dao pečat povezivanju prvog i drugog vala feminizma. Eva Bahovec u svome tekstu sa velikim žarom pokazuje antropološku, filozofsku i psihoanalitičku vizuru žene, kako ju analitički prezentira Simone de Beauvoir. Simone temelji svoju argumentaciju s jedne strane na strukturalističkoj kritici Freudovog seksizma, revidirajući njegov pogled na spolne podjele, uloge i razlike, a s druge na teoriji sukoba, osobito marksističkoj koja joj je donijela značajan naboj prema poticanju nužnosti aktivnog rada na promjeni drugorazrednog ženskog društvenog statusa. Autorica apostrofira neku vrstu raskida s egzistencijalizmom koji je uočljiv kod Simone de Beauvoir, budući da se ona sama žestoko hvata ukoštac i pokušava suočiti sa svojom vlastitom mizoginijom, koja se onda odražava i na njezin rad te daje osebujan izraz kako njezinom vlastitom, tako i svakom drugom feminizmu koji je samorefleksivan i egzistencijalno „neuhvatljiv“, budući da je to unu-

trašnji poriv stalne težnje za promjenom nezadovoljavajućih rješenja kojima smo kao žene u patrijarhalnom društvu nužno izložene.

Tekst Katarine Lončarević „Liberalni feminizam u 20. veku“ daje pregled teorijskog i političkog okvira suvremenog liberalnog feminizma koji se razvija u drugom valu 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. Njegov najveći domet potaknut je zahtjevima za postizanjem poboljšanja društvenog položaja žena primarno reformističkim putem, preko zakonskih rješenja. Tu se autorica osobito referira na doprinos političke teorije Betty Friedan i njezine knjige *Mistika ženstvenosti* koji je, u kombinaciji sa Nacionalnom političkom organizacijom žena u SAD (NOW) osnovanom 1966. godine, primarno zbog poticanja mogućnosti ostvarivanja političkih ciljeva žena putem njihova aktiviranja u političkoj areni, značajno pridonijela masovnijem prihvatanju liberalnog feminizma u zapadnim zemljama i njegovoj većoj popularizaciji. Autorica ovdje analizira radove cijelog niza liberalnih feministkinja i aktivistkinja toga doba, kao što su Z. Eisenstein, E. Holtzman, E. Smeal, P. Mink, kao i kritike liberalnog feminizma, osobito kritike feministkinja 3. svijeta upućene Marthi Nussbaum zbog njezinog zalaganja za model „univerzalnog ljudskog“ koji nije rodno obilježen, a koji podjednako uključuje žene kao i muškarce.

Adriana Zaharijević u svome radu posvećenom „radikalnom feminizmu“ raspravlja o ključnim dimenzijama patrijarhata kao sistema neravnopravne raspodjele društvene moći između žena i muškaraca, kako je to suština ove orijentacije u pravilu uvijek podrazumijevala, te kritikama na račun njegovog esencijalizma, mizandrije i separatizma koja mu se uvijek pripisivala. Analizirajući najznačajnije struje slobodarskog, kulturalnog, lezbijskog i antimilitarističkog krila, Zaharijević ističe doprinose cijelog niza autorica koje su svojim lucidnim i nepokolebljivim radom na analiziranju i pokušajima razrješavanja patrijarhalnih odnosa moći značajno pridonijele uvažavanju radikalnog feminizma (kao što su S. Firestone, K. Millett, M. Daly, A. Rich, A. Dworkin, S. Brownmiller, i druge) kao društvene teorije i prakse. Autorica naglašava važan utjecaj društvene inicijative radikalnog feminizma i danas, budući da bez njegovog poticajnog motora djelovanja teško da bi se ijedan drugi feminizam mogao čvršće utemeljiti u bilo kojem patrijarhalnom društvu, jer on svojom „nepreinačenom“ snagom zadržava nepatvorene oblike svih ženskih inicijativa za ukidanjem postojećeg patrijarhalnog poretka.

Anđelka Milić u idućem tekstu „Marksistički i socijalistički feminizam“ razmatra značaj jedne od najutjecajnijih feminističkih orijentacija neofeminizma drugoga vala u razotkrivanju temeljne matrice kapitalističke eksploatacije u odnosima žena, kapitala i najamnog rada. Autorica se posebno osvrće na pitanja po-

rodice kao centra reprodukcije i sistema kapitalizma, te uspoređuje antagonizme kapitalizma i socijalizma, patrijarhata i feminizma, podsjećajući na nesretni „brak“ između marksizma i feminizma, tj. na njihov otvoreni sukob, ali i kasnije uzajamno ostvarivanje koristi i proširivanje tema na zanemarena područja kao što su seksualnost, rad u domaćinstvu, privatni i javni patrijarhata i sl.. Apostrofirajući važnost redefiniranja produktivnog i reproduktivnog rada, kao i revalorizacije rada žena u kući, te potrebu za njegovim priznanjem i novčanim vrednovanjem, autorica ističe doprinos ove struje jačanju države blagostanja, socijalnoj zaštiti slabijih i ugroženih skupina, što je prihvatilo zapadno društvo kao onaj dio odgovornosti koji su prethodno obavljale žene u porodici. Marksistički i socijalistički feminizmi također su značajno utjecali, kako autorica ističe, na društvene okolnosti postkolonijalnih i tranzicijskih zemalja, kao i globalnog postkapitalističkog društva.

U tekstu pod naslovom „Psihoanalitički feminizam“ autorice Nikolina Matijević, Nila Kapor Stanulović i Ivana Milojević analiziraju uzroke hijerarhijskih rodnihi odnosa, te u prvome redu, „ženske psihe“ i „ženske podsvijesti“ kroz vizuru psihoanalize. Kritizirajući glavne Freudove postavke psihoanalize, autorice ukratko izvode feminističku kritiku Freudovog analiziranja nagona, normalnosti i zabrana naglašavajući nedostatke klasične psihoanalitičke teorije koja je, duboko utemeljena u Freudovom notornom seksizmu, zanemarivala ljudsku kulturnu različitost te definirala „normalnost“ prije svega „ili na osnovu muških ili na osnovu dominantnih obrazaca ponašanja u okviru patrijarhalnog društva“. Odatle se izvodila i društvena (patrijarhalna) norma da je „psihološki zdrava i normalna ženska osoba ona koja je usvojila propisane rodne uloge a ne ona koja ih mišljenjem, govorom i ponašanjem dovodi u pitanje“, nametanje rodno stereotipnog ponašanja prema djeci, kao i stereotip histerične žene, što je dobrim dijelom kao patološki model zadržano i danas u modernoj psihijatriji.

Tekst pod naslovom „Francuski poststrukturalni feminizam“ koji potpisuje Nada Sekulić donosi raspravu o kritici Lacanove psihoanalize i Derridine dekonstrukcije teksta sa stanovišta poststrukturalističkog feminizma Julije Kristeve, Luce Irigaray i Hélène Cixous. Sekulić ističe važnost koju je ovaj feministički diskurs pokazao uočavanjem nesvjesnih psiholoških i teorijskih kodova konstrukcije roda, osobito u jeziku, te značaj koji je on pridao promjenama uloga tradicionalnog majčinstva i očinstva pri čemu je dao veći značaj majčinskoj funkciji, ali je promijenio i model oca prema emocionalnoj muškoj figuri podrške i ljubavi. Ovaj feminizam također je pridonio odbacivanju ideje o stabilnom identitetu, a utjecao je nedvojbeno i na qweer teoriju i queer identitet.

Jelisaveta Blagojević i Katarina Lončarević analiziraju problem ontologije spolne razlike u okviru teksta o „Postmodernom feminizmu“. Autorice objašnjavaju dekonstruiranje pojmova spola i/ili roda kako u okviru cjelokupne zapadnoeuropske kulture tako i u okviru linvističke prakse i svih diskursa i mreža moći o kojima govore Luce Irigaray, Judith Butler, Iris Marion Young i druge postmoderne feministkinje. Autorice ističu snažnije i slabije strane ovoga diskursa, s jedne strane jačanje njegove performativne dinamičnosti u de/konstruiranju rodних identiteta i razvijanju alternativnih diskurzivnih praksi, a s druge strane slabljenje u smislu emancipatorskog potencijala ženskog pokreta, njegov akademizam i relativizam, ali istodobno ističu njegov važan utjecaj na postkolonijalnu teoriju, multikulturalni i cyberfeminizam.

U tekstu pod naslovom „Multikulturalni feminizam“ Aleksandra Izgarjan analizira orijentaciju multikulturalnog feminizma s obzirom na položaj žena iz manjinskih etničkih grupa u okviru zapadnih multikulturalnih društava SAD, Kanade i Australije, te zapadnoeuropskog društva. Kako autorica navodi, multikulturalni feminizam je kritizirao „uklanjanje žena koje se često doživljavaju kao suviše drugačije, iz feminističkog diskursa“, do te mjere da se može reći, kako to kaže Gajatri Spivak, da je „feminizam zadržao aksiome imperijalizma time što je preuzeo ideologiju individualizma koja je bila u središtu kolonijalnih snaga“. Upravo je multikulturalni feminizam, kako autorica navodi, shvatio „da je rod društvena konstrukcija na koji utiču sistemi rase, klase i drugih nejednakosti“, pa je ta orijentacija dobila sintagmu „treći val“, prema znanstvenoj antologiji „*Treći val: feminističko poimanje rasizma*“. Za razliku od drugih feminizama koji naglašavaju kritiku patrijarhata kao centralni problem, multikulturalni feminizam povezuje, kako Izgarjan naglašava, tradiciju i iskustvo žena na lokalnoj razini s globalnim uvjetima, kao i globalno proširenim problemom rasizma, te višestrukih etničkih i nacionalnih identiteta, pri čemu dolazi do izražaja njihovo osporavanje ukorijenjenog eurocentrizma.

U tekstu „Postkolonijalna teorija i globalni problem“ Nataša Karanfilović se nadovezuje na prethodnu raspravu fokusiranjem centralnih tema ove orijentacije u smjeru istraživanja razlika između Prvog i Trećeg svijeta, na temelju „posljedica evropske kolonijalne ekspanzionističke prakse i posljedica tih praksi na žene iz prethodno kolonizovanih društava“. Oslanjajući se uglavnom na radove Gayatri Chakravorty Spivak i njezine kritike patronizirajućeg odnosa liberalnog feminizma prema postkolonijalnim rasnim pristupima i Chandre Talpande Mohanty koja ističe rasnu i klasnu heterogenost žena, osobito u Trećem svijetu, autorica u tekstu naglašava glavne točke raskola između zapadnog feminizma i onoga u Trećem svijetu. Pritom ističe kako se često zanemaruje važnost utjecaja hegemo-

nističke vlasti žena u kolonijama, tako da su ključne varijable istraživanja koje su od interesa za ovaj feministički diskurs i klasa i rasa i rod i vjerska i etnička pripadnost.

U tekstu pod naslovom „Kvir teorija i feminizam“ autorica Dragana Todo- rović objašnjava značenje pojma queer, razmatrajući u širem smislu teorije seksualnosti i roda, te gay i lezbijske pristupe, tj. sve identitetske pristupe i teorije koji se pod ovim pojmom mogu identificirati. Queer teorija u prvom redu napada heteronormativnost društvenog poretka, objavljujući binarne rodne i seksualne identitete u potrazi za reevaluacijom svih identiteta, normi i društvenih obrazaca koji usmjeravaju na tradicionalnu spolnost i rodu dihotomiju.

U tekstu posvećenom „Ekofeminizmu“ Dragana Popović razmatra veze između feminizma i ekologije, kao i teorijske diskurse koji se na različite načine mogu svrstati pod ovaj pojam, iz više različitih kutova gledanja – aktivističkog, kulturalnog, socijalnog, spiritualnog itd. – ukazujući na značaj paralele između historijske, teorijske, praktičke i simboličke veze između dominacije nad prirodom i dominacije nad ženama, te pozivajući se na različite izvore koji to potkrepljuju, kao što su radovi Karen Warren, Val Plumwood, Vandane Shive, Marie Mies, Rosemary R. Ruether, Rosemarie P. Tong i drugih ekofeministkinja.

Tekst koji se bavi „Kiberfeminizmom“ potpisuje Ivana Milojević. Ovdje autorica, oslanjajući se na radove dviju najznačajnijih predstavnica – Donne Haraway i Sadie Plant – pokazuje suvremene feminističke domete koji se možda najizraženije mogu uočiti u ovoj orijentaciji, budući da ona prati razvoj novih komunikacijskih tehnologija koje imaju potencijal da djeluju globalno, lokalno i za ženske ciljeve. Upravo je ovaj pravac i orijentacija feminizma prema kiberfeminizmu omogućio prekidanje (nužne) veze između žena i prirode, osuvremenio feminizam i motivirao zanimanje mlađih generacija žena kako za feministički aktivizam, tako i za stvaranje novog kategorijalnog i teorijskog aparata koji bi bio u stanju pratiti suvremene tehnološke i društvene promjene.

U trećem dijelu knjige pod naslovom **Aktuelne rodne teme i teorijske primene** krije se također četrnaest plodnih naslova različitih autorica koje artikuliraju i povezuju vrlo brojne discipline, teme i područja istraživanja s područjem roda i rodnih odnosa u najširem društvenom smislu. Prvi rad u ovome dijelu knjige pod naslovom „Rod i politika“ zajednički je rad Marijane Pajvančić i Ane Pajvančić, u kojem autorice problematiziraju razvoj feminističke političke misli putem otvaranja „idejnog (diskurzivnog) prostora“ za žene u politici, „konkretnog političkog prostora“, tj. institucionalnih mehanizama i prakse, te instrumenata i strategija rodne ravnopravnosti.

U tekstu „Rod i pravo“ Mirjana Dokmanović razmatra međunarodne pravne instrumente rodne ravnopravnosti, u prvome redu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i CEDAW konvenciju, kao najvažnije instrumente Ujedinjenih naroda za standardiziranje rodne ravnopravnosti globalno. U drugom dijelu rada autorica analizira standarde u pojedinim područjima kao što su privatni i obiteljski život, obrazovanje, znanost i kultura, ekonomska sfera, javna i politička sfera, problem nasilja nad ženama i trgovine ljudima te specifičnost višestruke diskriminacije.

U tekstu pod nazivom „Rod i obrazovanje“ autorica Dragana Popović i Nađa Duhaček analiziraju važnost potrebe utemeljenja ženskih i rodni studija te njihove ugradnje u sustave obrazovanja i obrazovne programe kao redovite akademske studije širom svijeta, kao i oscilacijske pokušaje uvođenja ovih studija u univerzitetske institucije u Srbiji i široj regiji, gdje je to još uvijek dugotrajno usporavan proces koji ne teče pravolinijskim putem.

Autorice Fuada Stanković i Slobodanka Markov posvećuju jedan tekst temi ekonomskih aspekata roda pod naslovom „Rod i ekonomija“. U tekstu se analizira ekonomski položaj žena u Srbiji i njihove šanse na tržištu rada u odnosu na neke druge europske zemlje, naglašavajući svugdje prisutan rodni jaz plaća i kriterij fertilitnosti pri zapošljavanju i honoriranju rada, kao i rodne razlike u posjedovanju imovine između žena i muškaraca, na štetu žena, u pravilu. Autorice posvećuju dio teksta i važnoj temi ženskog poduzetništva kao onom korisnom sredstvu koje može ženama omogućiti novu poticajnu inicijativu na putu vlastite emancipacije.

Jednu od konstantno aktualnih tema u feminističkoj teoriji i pokretima – temu „Rod i nasilje“ – obradila je Vesna Nikolić Ristanović, koja se osvrnula na feministička psihološka i sociološka objašnjenja nasilja, kao i na posebno osjetljiv problem seksualnog nasilja, naglašavajući specifičan kontekst postkomunističkih zemalja pogođenih ratom, osobito na prostorima bivše Jugoslavije. Tu se pokazalo da su rat i militarizacija ovih prostora pridonijeli tome da se agresivnost pojačala, a onda je i nasilje postalo neka vrsta „uobičajenog“ društveno prihvatljivog ponašanja, te kao takvo i faktor rizika koji doprinosi povećanju muškog nasilja u društvu općenito, a posebno u porodici.

Temu „Rod i seksualnost“ potpisuje Dragana Todorović koja se u tekstu bavi kritičkim preispitivanjem odnosa feminizma i seksualnosti, te isprepletenosti ma pojmova roda, spola i seksualnosti. Autorica stavlja pojam seksualnosti u kontekst feminističkih rasprava oko javnog i privatnog, biološkog determinizma, heteronormativnosti, moći, užitka i komodifikacije seksualnosti. Na kraju autorica objašnjava razloge uspostavljanja seksualnosti kao jednog od prioriteta feminističke teorije.

stičkih političkih pitanja, u kontekstu različitih feminističkih diskursa koji su u tom području dali svoje značajne doprinose.

Daša Duhaček posvetila je svoj drugi autorski tekst u ovoj knjizi „Rodu i identitetu“ kao onim ključnim pojmovima feminističkih orijentacija kojima su se bavili svi feminizmi kroz različita povijesna razdoblja i zapravo sve feminističke valove. Suvremene feminističke identitetske pozicije dovele su u pitanje poziciju čvrstog subjekta filozofije i djelovanja, budući da su zaključile da ne žele perpetuirati model isključivanja različitih koji su nužno isključeni ako ne pripadaju dominantnoj, većinskoj ili privilegiranoj populaciji. To su sve pozicije koju razvijaju suvremene autorice kao što su Judith Butler, Diana Fuss, Gayatri Spivak, Kimberlé Crenshaw i druge.

Temi povezanosti „Roda i multikulturalizma“ posvetila se Agneš Kartag Odri koja je povezala ova dva pojma i fenomena naglašavajući paradoksalnost paralelnog zagovaranja ideja o (rodnoj) jednakosti i multikulturalnosti, utemeljenih na pristupu Susan Moller Okin. Autorica analizira mogućnosti prevladavanja toga paradoksa argumentirajući da se rješenje mora naći u onom tipu multikulturalnosti koji osigurava rodnu ravnopravnost uz istodobno afirmiranje ljudskih prava žena, te svih ljudi kao moralno jednako vrijednih bića.

„Rod i invalidnost“ autorice Milese Milinković jedna je od onih feminističkih tema koja je u širokom području feminističkih teorija i pristupa doista prilično zapostavljena. Žene sa invaliditetom nisu bile u fokusu istraživanja feminističkih tema, kako autorica navodi „ne samo u fizičkoj neprilagođenosti *skupova*, akcija, konferencija, već i u nevidljivosti žena sa invaliditetom u feminističkim diskursima“. Autorica opisuje razvoj pokreta žena sa invaliditetom od 80-ih godina 20. stoljeća sve do suvremenog doba ističući značaj pojedinih predstavnica, kao što su Rosemarie Garland Thomson, Susan Wendell i Corbett Joan O'Toole. Ovaj rad predstavlja značajan doprinos ukazivanju na višestruke diskriminacije kojima su izložene žene sa invaliditetom, te daje poticaj ispravljanju te nepravde koja je svakako evidentna.

U radu „Rod i književnost“ autorica Vladislava Gordić Petković analizira rodne pretpostavke koje se nužno odražavaju i u jeziku te u kulturnim i književnim tvorevinama, i to osobito u dvije intelektualne tradicije feminističke književne kritike: francuske feminističke teorije i angloameričke književne kritike.

Blisko s prethodnim je povezan i tekst Jelene Filipović „Rod i jezik“ u kojem autorica pokazuje historijske pretpostavke istraživanja jezika i roda te jezičke politike u društvu kao i domete i učinke rodno ne/osjetljivog jezika.

U tekstu „Rod i umetnost“ Sanja Kojić Mladenov pokazuje položaj žena umjetnica kroz povijest, od prije prvog vala feminizma, preko drugog vala, do su-

vremenog doba naglašavajući paralelni slijed nepovoljnih učinaka patrijarhalnih i seksističkih društvenih mehanizama odnosa prema ženama u društvu i položaja umjetnica. Zato je i feministička teorija i povijest umjetnosti počela kritički preispitivati i redefinirati etabliranih znanja i autoriteta u feminističkom diskursu. Suvremeni feministički umjetnički izrazi doveli su pod znak pitanja svaku vrstu uopćavanja, paralelno s rastvaranjem univerzalnih identifikacija trećeg feminističkog vala.

Dragana Popović u svom radu „Rod i ekologija“ problematizira vezu između ekološke i feminističke teorije kroz njihove glavne dodirne točke koje započinju preispitivanjem i redefiniranjem patrijarhalnih koncepata „muškog razvoja“ i rodne diskriminacije u političkom kontekstu. Prikazujući neke od glavnih struja i postavki koje su razvijale koncepte oko ovih pojmova, autorica daje pregled nekih od najznačajnijih konceptualnih i autorskih doprinosa ovom području istraživanja.

Posljednji tekst u ove knjige posvećen je temi „Roda i medija“. Autorica teme Dubravka Valić Nedeljković posvetila je temu u prvom redu feminističkom istraživanju medija, pri čemu je već postalo sasvim jasno da su medijska istraživanja i metode „muškocentrički“, a ženski problemi ignorirani. Zato su se medijske feminističke kritike i studije fokusirale primarno na istraživanja stereotipa, ideologije i pornografije u medijima i kulturnim sadržajima. Autorica u tekstu iznosi činjenice o medijskom zakonodavstvu Srbije iz rodne perspektive, te daje pregled pisanih medija s obzirom na feministički diskurs, medije kojima su ciljana skupina žene i one koji nisu označeni rodnom oznakama. Autorica na kraju navodi neka od provedenih medijskih istraživanja o ulozi žena u medijima na području bivše Jugoslavije, pri čemu naglašava da su medijska rodna istraživanja u Srbiji nedovoljna i slabo zastupljena.

Knjigu zaokružuje zaključni tekst Ivane Milojević, pod nazivom „Moguće i poželjne budućnosti roda i rodnih studija“ gdje autorica sumarno fokusira temu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti rodnih studija postavljajući njihovu perspektivu u kontekst urgentnih globalnih ženskih problema, kao što je feminizacija siromaštva, globalno rasprostranjena niska obrazovanost i nepismenost žena, dominantno ženski izbjeglički status, dominantna globalna proširenost bolesti žena, manjinska zastupljenost globalnih ženskih primanja, te potpuna marginaliziranost ženskog privatnog vlasništava globalno. No autorica knjigu zaključuje tezom kojom pokazuje pouzdanje i nadu u moć znanja koje su razvile rodne studije, kao i feminističke teorije i diskursi, utjecaj toga znanja „na pronalaženje efikasnijih strategija“ za ukidanje roda kao kriterija podjele moći i rodih odnosa u društvu, te za uspostavljanje rodne društvene egalitarnosti.

Ova opsežno, studiozno i vrlo temeljito odrađeno izdanje Mediterran Publishinga nesumnjivo svjedoči o s jedne strane bogato akumuliranom feminističkom znanju i znanstvenom iskustvu autorica ove monografije, a s druge i o zrelosti vremena i mjesta u kojem je ono objavljeno, budući da se i tako pokazuje da je u Vojvodini ipak sazrelo vrijeme i prostor za obznanjivanje bogatstva onih vrsta znanja koji služe kao temeljita podloga za učenje i razvoj feminističkih diskursa, te razmjenu iskustava nužnih i važnih za akterice i aktere ovih prostora ne samo lokalno, nego i u širem prostoru cijele regije. I zato im se svima kao autorima/cama te sudionicima/cama vremena iskreno zahvaljujem.